

יונתן אבנר זקס

בנוגע למצות צריכות כוונה

גרסי' בר"ה (כח.) שלחו ליה לאבוה דשמואל כפאו ואכל מצה יצא, כפאו מאן אילימא כפאו שד התניא עתים חלים עתים שוטה כשהוא חלים הרי הוא כפקח לכל דבריו כשהוא שוטה הרי הוא כשוטה לכל דבריו, אמר רב אשי שכפאוהו פרסים אמר רבא זאת אומרת התוקע לשיר יצא פשיטא היינו הך מהו דתימא התם אכול מצה אמר רחמנא והא אכל אבל הכא זכרון תרועה כתיבי והאי מתעסק בעלמא הוא קמ"ל. אלמא קסבר רבא מצות אין צריכות כוונה. והוסיף הגמ' לקמן אמר ליה ר' זירא לשמעיה איכוין ותקע לי אלמא קסבר משמיע בעי כוונה.

מפשטות הסוגיא נראה דרבא ור' זירא פליגי בנוגע למצות צריכות כוונה שלפי רבא מצות אין צריכות כוונה ולכן התוקע לשיר יצא, אמנם לפי ר' זירא מצות צריכות כוונה ולכן אמר איכוין ותקע לי.

אולם אפשר לומר דאינו כן, דאפי' לרבא באמת מצות צריכות כוונה ולא בא אלא לפרש דברי אבוה דשמואל ואיהו לא סבר כוותיה ועי' במלחמות שכתב כן. ויש כמה ראשונים שכתבו להיפוך דאפי' לר' זירא מצות אין צריכות כוונה ומה שאמר איכוין ותקע לי לא מיירי בכוונה לצאת אלא בכוונה למעשה תקיעה ולאפוקי ממתעסק וע' בר"ן ובבעל המאור שם.

ובנוגע לפסק הלכה פסק הרי"ף הרא"ש והרמב"ן דמצות צריכות כוונה אבל הרבה מן הגאונים והרשב"א הרשב"ם והרא"ה פסקו דמצות אין צריכות כוונה וצ"ע בנוגע לשיטת הרמב"ם.

ונראה דאפשר לבאר את הכלל מצות אין צריכות כוונה בשני אופנים. (א) קיום המצוה חלוי אך ורק במעשה המצוה וכוונה אינה מעכבת כלל. (ב) באמת כוונה הוי חלק עצמית בכל קיום מצוה ובלי כוונה אין בו שום קיום מצוה כלל אבל סתמא לשמה, כלומר דכל זמן שנעשה המצוה מוכח מתוך המעשה שהיה שם כוונה ולכן מצות אין צריכות כוונה דמסתמא נכלל בתוך המעשה כוונה.

ועי' בפ"ק דברכות (יב.) היכא דנקט כסא דשיכרא בידיה וקסבר דחמרא וסיים בדשיכרא, מאי בתר פתיחה אזלינן או בתר חתימה אזלינן ולא איפשיטא. והקשו התוס' שם (ד"ה לא לאתויי נהמא) בשם הר"ר יעקב מקינון מאי קא מבעיא ליה והא ודאי מצות אין צריכות כוונה והיה אומר הר"י דהיינו כשומע

תפילה אחורי בית הכנסת ולא נתכוין לצאת אבל היכא דנתכוין לברך על היין ונמצא שכר לא מהני עכ"ל וכן תירץ הר"ן בשם הרשב"ם (ר"ה כח ד"ה אכל).

ולכאורה ב' דעות האלו תלויים בהבנת הכלל מצות אין צריכות כוונה. דלפי ר' יעקב מקינון הקיום מצוה תלוי אך ורק במעשה המצוה וכוונה אינה מעכבת כלל וא"כ אפי' אם כיון לדבר אחר בודאי יצא ידי חובתו ועי' בב"י (או"ח ס' תקפ"ט ד"ה וצריך שיכוין) שכתב בשם רבותינו הצרפתיים והרשב"א והרא"ה שאפי' צווח שאינו רוצה לצאת ידי אותה מצוה יצא.

אבל לפי דעת הר"י והרשב"ם באמת מצות צריכות כוונה אלא דהיכא דלא כיון בפירוש אנו אומרים סתמא לשמה. אבל נראה דכל היסוד של סתמא לשמה אינו אלא במקום שחסר כוונה אבל אם בשעת עשיית המצוה כיוון בפירוש לדבר אחר או כיוון שלא לצאת אין מקום לומר סתמא לשמה כלל וזהו גופא מה שתירץ הר"י שאע"פ דמצות אין צריכות כוונה היכא דנתכוין לברך על היין ונמצא שכר לא מהני.

וכתב הרמב"ם (פ"ח מהל' ברכות הל' י"א) וז"ל לקח כוס של שכר בידו והתחיל הברכה על מנת לומר שהכל וטעה ואמר בורא פרי הגפן אין מחזירין אותו . . . מפני שבשעה שהזכיר את השם והמלכות שהן עיקר הברכה לא נתכוון אלא לברכה הראויה לאותו המין. והואיל ולא היה כעיקר בעיקר הברכה טעות אע"פ שטעה בסופה יצא ואין מחזירין אותו עכ"ל והשיג הראב"ד שם וז"ל כל מה שכתב באלו הענינים הכל הכל שאין הולכין אלא אחר הפירוש שהוציא בפיו.

ונראה פשוט דדעת הראב"ד היא כר' יעקב מקינון דכל קיום המצוה תלוי רק בהמעשה מצוה ולא בכוונה ולכן אפי' אם כיוון לדבר אחר אין הולכין אלא אחר הפירוש שהוציא בפיו. אמנם לפי הרמב"ם א"נ דסובר דמצות א"צ כוונה, וכן פירש הגר"ח בדעתו, צ"ל דבאמת כוונה הוי חלק עצמית בכל קיום מצוה אלא דבעלמא סתמא לשמה ולכן אין לומר דאין הולכין אלא אחר הפירוש שהוציא בפיו אלא אדרבה הואיל ולא היה בעיקר הברכה טעות יצא.

ויש לצרף סברא זו למה שכתב ת' רבינו יונה (ברכות יב. ד"ה אמנם) שאפי' אם מצות א"צ כוונה מ"מ ברכה בעי כוונה וז"ל דאפי' מי שסובר דמצות א"צ כוונה ה"מ בדבר שיש בו מעשה שהמעשה הוא במקום כוונה כגון נטילת לולב דאמרי' מדאגביה נפק ביה וכן כל כיוצא בזה אבל במצוה שתלויה באמירה בלבד ודאי צריכות כוונה שהאמירה היא בלב וכשאינו מכוין באמירה ואינו עושה מעשה נמצא שלא עשה שום דבר מהמצוה עכ"ל.

ונראה דלפי דרך הראשון דכוונה אינו מעכבת קיום מצותו כלל לכאורה

שיטתו וחלוקתו קשה דמה איכפת לן אם היה בו מעשה או לא לעולם מצות א"צ כוונה. אמנם לפי דרך השני דבאמת כוונה מעכבת את קיום המצוה אלא דיוצא משום סתמא לשמה דבריו א"ש. דבד"א דמצות א"צ כוונה ה"מ כשיש בו מעשה, דנכלל בתוך המעשה מצות כוונה אבל במקום שאין בו אלא אמירת דברים בעלמא אם לא כיוון נמצא שלא עשה שום דבר מהמצוה וא"כ אין מקום לומר סתמא לשמה ולכן אפי' למ"ד דמצות א"צ כוונה מ"מ בנוגע לברכה בעי כוונה (ועי' בלח"מ בפ"ב מהל' מגילה ובב"ח שהקשו מהא דתנן ברפ"ב דברכות בנוגע לק"ש היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיוון לבו יצא. ודייק שם בגמ' ש"מ מצות צריכות כוונה וא"כ נראה דהמח' בנוגע למצות צריכות כוונה שייכת גם במצות התלויות באמירה לבד וקשה לפי מש"כ ר' יונה ואולי יש לחלק בין ק"ש לברכה, דק"ש אינו סתם אמירת דברים אלא מעשה קריאה משא"כ בנוגע לברכה – וע' ברמב"ם פ"א מהל' ברכות דהמברך בלבו בלי בטוי שפתים יצא אבל בנוגע לק"ש בודאי בעינן ביטוי שפתים).

ואפשר לומר דזהו גם שיטת הרמב"ם שכתב (פ"ו מהל' חו"מ הל' ג') וז"ל אבל מצה בלא כוונה כגון שאנסוהו עכו"ם או לסטין לאכל יצא ידי חובתו אמנם בהל' שופר (פ"ב הל"ד) כתב המתעסק בתקיעת שופר להתלמד לא יצא חובתו וכן השומע מן המתעסק לא יצא, נתכוין שומע לצאת ידי חובתו ולא נתכוין התוקע להוציאו או שנתכוין התוקע להוציאו ולא נתכוין השומע לצאת לא יצא ידי חובתו עד שיתכוין שומע ומשמיע.

ולכאורה דברי הרמב"ם תמוהים שבנוגע לאכילת מצה פסק דיצא ידי חובתו בלי כוונה אמנם לגבי תקיעת שופר פסק דבעי כוונה. ונראה לתרץ דשיטת הרמב"ם הוא כמש"כ ת' ר' יונה דבאמת מצות א"צ כוונה וה"מ היכא שיש בו מעשה אבל במצוה שאין בו מעשה לכו"ע בעי כוונה. ולכן בנוגע לאכילת מצה כיון דיש בו מעשה מצוה אע"פ שאכל בלי כוונה יצא ידי חובתו. אבל בנוגע לתקיעת שופר אינו כן דלפי הרמב"ם המצוה הוי שמיעת קול שופר ולא תקיעת שופר ועי' ברמב"ם (פ"א מהל' שופר הל' א) שכתב כן בפירושו וז"ל מצות עשה של תורה לשמוע תרועת השופר בראש השנה וכן כתב (בפ"א הל' ג') שופר הגזול שתקע בו יצא שאין המצוה אלא בשמיעת הקול אע"פ שלא נגע בו ולא הגביהו השומע יצא ואין בקול דין גזל עכ"ל (ואין לדמותו ללולב הגזול שפסק הרמב"ם בפ"ח מהל' לולב הל' א' דפסול, דבנוגע ללולב המצוה היא הנטילה והלולב עצמה הוי חפצא של מצוה משא"כ בתקיעת שופר שהמצוה היא שמיעת הקול ולא התקיעה). ומכיון דהמצוה הוא שמיעת קול שופר ולא המעשה תקיעה יש לדמותו לברכה דבשניהם אין בו מעשה המצוה וא"כ אין לומר סתמא לשמה ומטעם זה פסק הרמב"ם דמצות תקיעת שופר בעי כוונה. ועל דרך זה תירץ ר' אברהם בנו של הרמב"ם את שיטת הרמב"ם אביו.

ולפי דברינו הרמב"ם אזל לשיטתיה שפסק (פ"ח מהל' ברכות הל' י"א) שאע"פ שמצות א"צ כוונה אין הולכין אחר הפירוש להוציא בפיו אלא בתר כוונתו בשעה שהוא מזכיר שם שמים (ועי' מש"ע לעיל) וכן פסק דמצות שופר בעי כוונה לצאת ידי חובתו והטעם הוא דבשני מקומות הללו א"א לומר סתמא לשמה, דבשניהם אין בו מעשה מצוה וגם דבנוגע לברכות מיירי בשכיון לדבר אחר אבל לגבי אכילת מצה שפיר פסק דיצא ידי חובתו אף בלי כוונה משום דכיון דיש בו מעשה מצוה סתמא לשמה.

וכתב המגיד משנה (פ"ו מהל' חו"מ הל' ג') בנוגע לפסק הרמב"ם שהאוכל מצה בלי כוונה יצא וז"ל וראיתי מי שכתב שהטעם שכיון שהוא יודע שכלילה הוא פסח והוא חייב באכילת מצה יצא אע"פ שלא נתכוון לצאת ונאנס באכילה אבל אם היה סבור שהוא חול ואכלה או שהיה סבור שאין זה מצה ואכלה לא יצא וזהו שלא הזכירו בגמרא אלו הצדדין ודברי טעם הן עכ"ל.

ולכאורה דבריו צריך ביאור דאם מצות א"צ כוונה למה צריך לדעת שאכל מצה בפסח. ונראה לומר שדעת הרמב"ם הוא דמצות א"צ כוונה משום סתמא לשמה ולכן הוסיף המגיד משנה דסתמא לשמה אינו אלא במקום שהוא ידע שאכל מצה בפסח רק אז שייך לומר דנכלל בתוך המעשה מצוה כוונה. אבל כשאינו יודע שאכל מצה בפסח אינו שייך סתמא לשמה כלל וא"כ דברי המ"מ א"ש.

אבל עדיין קשה שכתב הר"ן (ר"ה כח) בשם רא"ה כדברי המגיד משנה שדוקא בכה"ג יצא שידוע שהוא פסח וזו מצה ואם לא, לא יצא אמנם עי' בב"י (או"ח סי' תקפ"ט ד"ה וצריך) שדעת הרא"ה היא שאפי' צווח שאינו רוצה לצאת ידי אותה מצוה וצא. ולכאורה שני דברים האלו סותרים אהודי דא"כ דצריך לדעת שעכשיו הוא פסח וזו מצה נראה שסובר דמצות א"צ כוונה משום דסתמא לשמה אבל אם יצא ידי חובתו אפי' במקום שכיון בפירוש שלא לצאת צ"ל דכוונה אינה מעכבת כלל והכל תלוי אך ורק בעשיית המצוה וא"כ לכאורה הרא"ה אוחו את החבל בשני ראשים.

ויש לתרץ דלפי רא"ה באמת כל קיום המצות תלוי רק בעשיית המצוה אבל ה"מ היכא שיש למעשה זו שם מצוה אבל כשסובר שזו אינו מצה או שהיום לא הוי פסח הוי ליה כמתעסק ולא נחשב למעשה מצוה כלל. ויש להביא ראיה לזה מהגמ' חולין (יג) שמתעסק פסול בקדשים ופי' התוס' כגון שסובר שהוא חולין ע"ש (ועי' בטורי אבן ר"ה כח. ד"ה א"ר אשי) וא"כ מיושב שיטת הרא"ה.